

шпр. 4012/88

126/88

Нова Европа

Књига IV, Број 10.

1. априла, 1922

Zinaganje Svetojstvenosti

Dostojevski.

(Uz lektiru njegovih spisa)

Prvih deset strana još su i nalik na roman ili priču drugih pisaca. Ali odjedared, tako prirodno, i tako ne prirodno, kao kad u čašu vode upadne list, odjedared se u lakoj i bistroj masi počinju pojavljivati čvorovi, crni, debeli, žilavi, zgrčeni i zagonetni; i od toga momenta nastaju zadihana brzina, ponoća, neočekivanost, i moć događaja, i fakata, kao u snu, u narkozi, ili bolesti. Prepreke postaju agensi, katastrofe i smrti postaju pozitivni motivi, pojedine misli postaju baze za ceo sistem čovečanstva i sveta. Kao u snu, u narkozi, ili bolesti.

Stavrogin, u »Demonima« počinje sa šalom. Počinje time, što je člana čitaonice, koji je imao običaj hvastati se da njega niko neće za nos vući, što je tog gospodina tačno i stvarno dohvatio za nos i proveo kroz salu. Nevaspitanost užasna, besumnje, ali ujedno i gimnazijska šala. Malo zatim, zamolivši da sme nešto šapnuti, ugrizao je Stavrogin gubernatora za uvo. Posle toga već nastaje onaj survani ritam, brzina, ponoća i zaprepašćenje, počevši od »bele garjačke«, pa kroz sve poznate strahote oko Nikolaja Stavrogina.

Interesantno je sad zamisliti onaj dugi niz komentatora, kritičara, pa i običnih mislenih čitalaca, koji se nagnuli, i gledaju u vitlanje čvorova, i — nagadjaju. Daroviti Mihajlovski tvrdi, da je Dostojevski »surov talenat«. Još darovitiji Mereškovski kaže, da se ne može znati »je li Dostojevski silan od bolesti, ili bolestan od sile«. Treći, osudjuje Dostojevskog kao nehumana. Četvrti mu prebacuje da je doneo svetu otkrivenje zla. Peti ga objavljuje svečovekom. Šesti uskim narodnjakom, sa nepravednim odnosima prema drugim nacijama. Sedmi duboko religijoznim čovekom. Osmi demonom. Svi se ti ljudi ~~zanosno~~ naprežu i bore sa svojim zadatkom, i najzad uspevaju probiti i raskrčiti stazicu, grupisati i imenovati, jedni snagu i genijalnost, drugi jednostranost i nedostatak. I za čas vam se čini sve razabrano i lako. Ali kad samo malo krenete okom sa staze, vi vidite da s obe njene strane koluta i juri nepoznato. Da, ona osmorica imaju, i svaki za sebe, i svi zajedno, potpuno pravo, ali,

✓ ta-
janost-
vona.

šta je sve to prema onom što, čitano a nečitano, neprestano dejstvuje između dva čvora: Stavroginove šale, pa čak daleko tamo do njegova samoubistva.

Pravda, istina, dobro, zlo, politika, socijalizam, pravoslavlje, iskupljenje, vrhunci, tipovi — sve je to analiza istumačila iz Dostojevskih dela. A Dostojevski je pisao kao medijim i kao normalan teški bolesnik, ne romane i slike vremena nego ispovest samo svoje duše, sa jednim jeditim osnovnim motivom: da je genije iskonski razlog svakog bunta i zla, da je genije proklet i apsolutno sam. Sve ostalo: ko je taj što proklinje? Kako se prema njemu treba držati, pokorno i pokajno (sloboda s Bogom = ljubav), ili drsko i revolucionarno (sloboda bez Boga = prestup)? U čemu je zlo? Kuda vodi gordost čovečja? Sve su to samo peripetije oko onog jednog i jedinog, i samo u tim peripetijama, još uvek,pletu se sve analize i sva istraživanja oko Dostojevskog.

Ima li Dostojevski, prema svemu ^{destinacionom} tome, sačin definitivnu neku tezu ili veru, definitivni očaj ili definitivnu odluku, definitivnu etiku ili metafiziku? Ponekad se čini da je rekao poslednju reč iz oblasti nauke, društva, religije, estetike; ali to se samo čini. »Logika predviđa tri slučaja, a njih ima milijon«, pri čemu ta strašna većina od tri do milijona leži u podsvesti i u nesvesti, u drugoj, možda realnijoj realnosti duše. Delo Dostojevskovo, stoga, nesaamo da nije dogmatika, nego je u ograničenoj meri i ono što najviše izgleda da jeste, tojest psihologija čoveka, u najvećoj meri je umetnički izraz tragizma genija, bez poslednje reči, bez pokoja, bez razrešenja.

Bez poslednje reči, bez pokoja, bez razrešenja, to je sudbina genija, to svoje prokletstvo seje on u živote i duše običnih ljudi. Strašno je na zemlji. Starac Zosima kaže da je zlo iluzija, a dobro da je u Bogu ovaploćena realnost, da dakle nepravda na zemlji ne može stvarno postojati. Ivan Karamazov, naprotiv, diže se sa svom svojom dubokom savešću protiv nepravde, kao isključive sadržine života. Zatim. Dok gordi buntovnik nasrće na Boga i zavodi ljude, mi smo u očajanju zbog zalutale njegove genialnosti. A kad se, naprotiv, Lucifer sruši na kolena pred božjim sudom, nama je žao Lucifera. Zatim. Kad Ivan Karamazov izadje da sebe optuži, u nama, se, posle užasnog potresa, počinje micati pogana sumnja: optužuje li se to on do kraja iz pokajničke skrušenosti, ili, u poslednjoj analizi, možda još uvek iz ohole čovečje gordosti? ... Gde je kraj, pokoj? »O čemu god počneš misliti, kao da se u jamu strovaljuješ« (Mereškovski).

Bilo ih je još, i vrlo velikih, koji su, slično Dostojevskom, oduzimali mir zemlji, i tresli iz temelja sve živote. To su veliki pešnici kao Bajron, veliki skeptici kao Renan, veliki učitelji morala kao Tolstoj, veliki revolucionari kao Niče. Ali buntovništvo genija, pa-za njim i običnog čoveka, buntovništvo u svoj slobodi s jedne, u svoj determinaciji s druge strane, buntovništvo do zločina, ludila ili svetosti, dao je samo Dostojevski. Iz tmaste droždine nagona probija se

ličnost do najvišeg stepena uma; ~~ispravke~~ prelazi, zatim, iz gordog samouverenja u besporedak; tone u primitivnost; razlaže se u vesno i nesvesno; nalazi sebe opet novu; i ide, ako je ličnost obična čoveka, u skrušenost i u pristanište ljubavi, a ako je genij, u hladnu samoću oćajanja, gde se, opet sve iznova počinje... Otuda u Dostojevskim delima, ~~i nad prirodom, i nad lepotom~~, dijalektika, strašno, veći i proketo oružje uzbunjenog uma, koje tera do pre-stupa i ubištva. Svi se prepiru, s drugima, sami sa sobom, s Bogom. Nasilnik ili blagorodan duh, genije ili idiot, muško ili žen-sko, sve dijalektiše: ili sa strahovitom voljom sve smeti, ili sa strahovitom determinacijom kroz sve morati.

I kod Tolstoja imamo napore i smelosti velikog uma. On vodi borbu sa državom i sa sinodalnim hrišćanstvom; vodi borbu, držeći se etičkog impersonalizma, i protiv ličnosti, i to u toliko žučniju borbu što je to njemu, celim bićem individualisti, i vlastita trage-dija. Kopa po svemu, odbacuje sve što mu se ne sviđa. Ali, on veruje u nepogrešivost i vlast razuma, okrenut je s v e t u, o v o m s v e t u, grčevito traži da se spas, sreća, kazna, nagrada, carstvo božje, ispune još u ovom životu. Otuda valjda i čudan odnos njegov prema smrti, s kojom se borio kao religiozni filozof, i kao umetnik, no koja je ostala njegov problem, pa možda bila i vrsta skrivenog njegovog sloma. Drukčije Dostojevski. Genije sa najviših, amo-ralnih visina, a kao čovek kaotičan, mračno strastan i bolestan, on ne docira, ne zaključuje ~~nešto~~ zaključak, nema svoj, konačni, jedinospasavajući cilj. Nema nikakvih razdeonih, sistemskih linija. Napori su mu napori bez kategorija, osveta, i nagradjivanja. Sa svakim faktom, mislju, strašću, i slutnjom u stanju je istovetovati se, i protiv svega opet bunt povesti, prema tome koji je od »milijon slučajeva« toga časa u njemu. Dok je Tolstoj, kraj nauke, ~~u~~ umeo biti asketski suv, Dostojevskog stalno raspinju vrela snaga i silovitost, ono što je krajnje. Nepogrešivi i znajući razum ne postoji, »s druge strane tablica zakona piše i sve protivno, idiot je sila božja, zločin i ljubav ~~dobro i zlo, idu zajedno~~, idu zajedno.

Otuda neobičan i jedinstven odnos naš prema Dostojevskim bolesnicima i zločincima. Prema bolesnicima i idiotima stojimo s umilnošću i s jednomišlenošću, a prema ubicama stojimo s lju-bavlju. Milo nam je i utešno posmatrati kako za te bolesnike i idio-te fenomeni našeg života ne znače ni vrednost ni smetnju, kako im naša realnost izgleda senka i iluzija, kako silno aktivni umeju biti u svojoj mistici i besvesti, i kako im, posle napada bolesti (borbe raznih nagona), dolazi čudna harmonija i svežina duha. S druge strane, ~~ko je taj ko sme poroći da voli ubicu Rasokoljnikova, ko je taj ko ne oseti šibici po vlastitom licu kad sudija sladostrasniku i bekriji Mići neće da pruži ruku?...~~ Svi mi imamo tajanstvenih, idiositskih, budućih i prošlih, nagona duše, u svima nama ima jedan život hotenja i jedan život moranja, koji se dešavaju s one strane razuma, kodeksa, i poretku kulture. To je naš bunt, to je naše prolaženje kroz kaos, to je onaj večiti put ka boljem i ka Bogu,

svađa se prijaviti da voli ubicu Rasokoljnikova i da ne voli istražnog sudiju, da je uzoran što

na kome niko ~~ne može~~ ^{proleđuje} do ~~stanice~~ ^{ne stiže.} Zašto? Ko zna. Jer, od nadanja i očajanja čoveka, i od prokletstva genija — šta smo više od toga u stanju osetiti ili naslutiti?

Isidora Sekulić.

Достојевски.

Критика европске културе код руских мислилаца, VI.

У историји руске мисли Достојевски заузима сасвим изузетно место. Првокласни уметник, он је био у исто време и дубок и оригиналан мислилац, који је генијално продирао у најсложеније тајне људског духа. Човек силне и пламене вере, пророк и један од првих твораца православне културе, Достојевски је у исто време, у својим уметничким радовима, давао израза једној тако дубокој сумњи, и с таквом снагом писао о »непризнавању света«, као може бити ниједан скептик. Страсни и крелки заштитник слободе и »властите воље«, најодушевљенији и најнепомирљивији проповедник индивидуализма, Достојевски се, у исти мах, и са не мање страсти, борио и против савремене »усамљености« и »повучености у себе«, и звао људе у »оштру целину«, у право братство, у рат против националних егојизама, и целога свога живота маштао о измирењу свих народа. Богатство идеја Достојевских чудесно је и заслепљујуће, и далеко још нису до краја проучене поједине његове идеје, пуне дубокога смисла и животне истине. Достојевски нас још увек тако узбуђује, тако трза најскривеније жице наших душа, да се слободно може говорити о још недовршену перјоду *непосредног усвајања* његове сложене духовне творевине. Још се није довршило присно зближавање с духовним наследством Достојевског; још нису решене загонетке које је он задао; није се управо још ни почело с испрљењем пуног смисла његових дела. И све ово може се категорично тврдити, иако постоји велика литература о Достојевском, иако је неоспоран утицај његов на цео свет. Не, не, још није одзвучала музика; још зове и узбуђује, часом будећи заспали душии каос, часом палећи страст за жртвене подвиге. Још стојимо као очарани, и гледамо у страшну бездану дубину коју нам је открио Достојевски, и нити можемо да одемо од ње, нити можемо да овладамо њоме.

Читајући Достојевског, човек осећа да је писац сав задихан од мношине доживљаја, и почиње и сам да се узнемирује, упијајући у себе то мучно и једва издржљиво штиво. Главна тајна Достојевскова утицаја на нас лежи у оној неисказано силној *истини*, која гледа у човека са сваке стране његових књига. Сем тога, све што је Достојевски писао тиче се само човека, човека са његовим тежњама и тајним покретима, те нас те књиге и због тога тако страховито дохватају и носе. Достојевски се никада ни пред чим не зауставља, у најстрашним својим сумњама иде до краја, не